

האם חובה להוציא ממון בכדי להימנע מחילול שבת עבור פיקוח נפש?

בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק לב) כותב הרב יהושע נויבירט זצ"ל:

"חולה שיש בו סכנה שדרוש לו אוכל חם כדי לחזקו ולסעדו, ואין במקום אוכל חם הראוי לו, או שהאוכל החם אינו טרי די צרכו של החולה, וכל חולה מסוכן שדרושה לו שתיה חמה ואין מים חמים במקום, מותר לבשל עבורו בשבת... מותר לבשל עבור חולה שבסכנה שדרוש לו אוכל חם או שתיה חמה, וכנ"ל... אף אם אצל שכנו ישנו אוכל חם ושתיה חמה, אלא שהעמדתם לרשות החולה תגרום לשכן צער וסבל גדול, כגון ששכנו ישן ויש צורך להעיר אותו, או שהלה ישאר ללא אוכל ושתיה חמים בשבת. וגם אין השכן, או כל אדם אחר, חייבים, מעיקר הדין, למסור בשבת את האוכל שהכינו לעצמם, כדי למנוע בישול עבור החולה שבסכנה, אם על ידי מסירתם לחולה יישארו הם ללא אוכל חם בשבת".

כיוצא בזה נאמר שם לגבי חולה שיש בו סכנה שיש צורך שידלק אור בחדרו בשבת, שבמידה שיש נר דולק בחדר אחר, מעבירים אותו מחדר לחדר ולא מדליקים אור חדש, מאחר שהעברת הנר כרוכה רק באיסור מוקצה, ולא באיסור הבערה מן התורה, ויש למעט באיסור ככל הניתן, "אלא אם כן תאורת הנר שבחדר השני אינה מספיקה, או שהדבר דחוף וכל עיכוב עלול לסכן את החולה. ומותר להדליק את האור בשביל החולה שבסכנה, אף אם אצל שכנו ישנה מנורה או נר דולקים, אלא שהעמדתה לרשות החולה תגרום לשכן צער וסבל גדול, כגון ששכנו ישן ויהיה צורך להעיר אותו".

מקור פסקי ההלכה הללו, הנראים מעט מחודשים במבט ראשון, הוא בהוראת מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. להלן ננסה לברר את מקור ההלכה וטעמה.

כידוע, נחלקו הראשונים האם שבת אצל פיקוח נפש הותרה או דחיה. לשאלה זו השלכות הלכתיות רבות, כגון: האם מותר לכתחילה לחלל את השבת על ידי ישראל, או שעדיף לקרוא לנכרי; האם יש צורך לעשות את המלאכה בשינוי, או שניתן לכתחילה לעשותה כדרכה; האם יש צורך להתארגן מערב שבת בכדי להימנע מחילולה; ועוד נידונים רבים. בכל מקרה להלכה בכל הנוגע לעצם פעולת ההצלה הכלל הוא שעושים "הקל הקל תחילה", כלומר שאם ניתן להסתפק באיסור קל יותר ודי בכך עבור הצורך של פיקוח נפש, יש לנהוג כן ולא לנקוט בפעולה שיש בה איסור מן התורה. לכן, לכאורה, פסק זה מעורר תמיהה, שהרי לדעה הסוברת ששבת אצל פיקוח

נפש לא "הותרה", אלא רק "דחוייה", מדוע לא נטריח את השכן לספוג צער בכדי למנוע את האיסור?

את הפסק שלו מנמק הגרש"ז במספר טעמים:

- א. אין חיוב על אף אחד לסבול בכדי למנוע מלאכה שנעשית בהיתר לצורך פיקוח נפש, כמו שמצינו בבא במחותרת שמותר להרגו, ואפילו בשבת, ואין חיוב לנסות לפייס אותו בממון בכדי שיימנע ממעשיו, בכדי למנוע את רציחתו ואת איסורי השבת הכרוכים בכך.
- ב. גם אם ננקוט שפיקוח נפש בשבת הוא רק "דחוייה", "מכל מקום משום חומרא דהצלת נפשות, כמעט שעשו אותה ברוב המקומות כאילו ממש הותרה".
- ג. אפשר שיש לחשוש שאם נורה כן יהיו חס ושלום כאלה שיימנעו מלהיכנס אצל חולה שיש בו סכנה, כדי שלא יצטרכו לתת לו את הנר והמים החמים שלהם.

בשו"ת מהרש"ג (חלק ב' סימן יד) עסק בשאלה דומה במי שיש לו תאנה בביתו, ומבקשים ממנו את התאנה עבור חולה שיש בו סכנה הזקוק לאכול, והורה מהרש"ג שהשכן יכול לטעון שהוא זקוק לתאנה עבור עצמו, ומשום כך מותר לו או לקרובי החולה לתלוש עבור החולה תאנה מן העץ. כלומר, למרות שבמקרה זה השכן עצמו יחלל את השבת, אין בעיה בכך, משום שעושה כן עבור פיקוח נפש. הגרש"ז נסמך על דבריו אלו גם כן.

החידוש בכך הוא שלמרות שבכדי לא לעבור איסורים האדם מחוייב לתת את כל ממונו, שונה הדבר כאן שאין מדובר במעשה איסור אלא במעשה שבפועל הוא מותר (בין אם הותרה ובין אם דחוייה), ועבור כך אינו חייב להפסיד ממונו או לטרוח טרחא גדולה. ומבואר עוד, שהטירחא שצריך לטרוח להצלת נפשות היא דווקא בנוגע למעשה ההצלה עצמו, ושם צריך גם להוציא ממון, אבל לא בכדי להימנע מאיסור הכרוך במעשה ההצלה, מאחר ובפועל איסור זה מותר עבור מטרותו – פיקוח נפש.

הוראה זו של הגרש"ז, שהתפרסמה לראשונה בשמירת שבת כהלכתה, עוררה תרעומות מסויימת אצל כמה מתלמידי החכמים שבדורו. בפרט התפרסמה ביקורתו של הגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל, ראב"ד העדה החרדית, שבהערותיו בסידור מנחת ירושלים ביקר את פסקי הגרש"ז.

עיקר טענתו של הרב עפשטיין נבעה מהנחת היסוד שכתב, שכל אדם מחוייב לעשות להצלת נפשו של אדם אחר. כדוגמא לכך הוא מביא את דברי הרדב"ז (סימן סז, סימן קל), הפוסק שגם במצב שבו החולה עצמו יכול לחלל את השבת להצלתו, מותר לאחרים לחללה במקומו, מאחר שהחובה להצילו מוטלת על כל אדם. לפי זה, הוא כותב, שמאחר שכעיקרון החובה להצלת נפשות כוללת

גם חיוב על הפסד ממון, אם כן המצב הנתון הוא שאפשר להציל את החולה גם ללא חילול שבת, ומשום כך אין היתר לחלל אותה. רק אם השכן לא היה נכלל בחיוב להציל את החולה, היה מקום לטעון שהוא אינו מחויב להוציא ממון בכדי למנוע את חילול השבת. אך מרגע שהוא מחויב, וכל הצלת נפשות מצדיקה גם הוצאת ממון, אם כן הפשטות היא שאין כאן צורך בחילול שבת (כך נראה לבאר את דבריו).

על ביקורתו של הרב עפשטיין השיב הגרש"ז במאמר ארוך שנדפס במנחת שלמה (חלק א סימן ז). הוא עומד על דבריו ומפרט מקורות לשיטתו. המקור הבסיסי ביותר לכך הוא פסק השו"ע ביורה דעה (סימן שעד, ב) הפוסק כי כהן שיש לפניו מת מצוה, שהתורה התירה לו להיטמא אליו לקברו, יכול להיטמא אליו גם אם יש ביכלתו למצוא אחרים שאינם כהנים שיקברוהו, אך הדבר יעלה לו כסף. זאת למרות שכעיקרון החיוב לקבור מת מצוה עשוי לכלול גם חיוב להוצאת ממון ככל מצוות התורה, ואף חמור מכך (כמבואר ברמ"א יו"ד סימן שסח, ב). אם כדברי הרב עפשטיין, במצב כזה הוא יהיה מחויב להוציא ממון בכדי לא לעבור על האיסור. בעל כרחך, שמאחר שהתורה התירה לכהן להיטמא למת מצוה, אין כאן כל עבירה, ואין צורך לחפש עצות ולהפסיד ממון בכדי להימנע מכך.¹

[אמנם, אם מדובר בבנו או באשתו, הדין שונה, שהרי ממונו משועבד מלכתחילה לרפואתם, ולכן מיד הוא מתחייב להוציא ממון ולא לחלל שבת כדי לחסוך מממונו].

בגמרא בבבא קמא (ס, ב) מובא המעשה בדוד המלך, שהסתפק האם להזיק לרכוש ישראל בכדי להציל נפשות בקרב (עיין שם המעשה). ברש"י שם מבואר שהספק של דוד היה האם מותר לאדם להציל את עצמו בממון חברו או לא, ועל כך השיבו לו חכמים שאסור לאדם לעשות כן. האחרונים תמחו איך יתכן שבמקום פיקוח נפש יהיה אסור להציל את עצמו בממון חברו. יש שכתבו שאכן כך הוא הדין, שאיסור גזל אינו נדחה מפני פיקוח נפש (הבנין ציון סימן קסז, הטעים זאת על פי דעת רבי עקיבא (יומא פה, ב) הלומד את ההלכה של פיקוח נפש דוחה שבת מעבודת בית המקדש שנדחת מפני פיקוח נפש, אף שהיא עצמה דוחה שבת, ובהכרח שפיקוח נפש דוחה שבת. לפי זה, כשם שעבודת בית המקדש אינה דוחה את איסור גזל, שהרי אסור לגזול בכדי להביא קרבן, גם פיקוח נפש לא ידחה איסור גזל). ויש שכתבו שכעיקרון הדבר מותר, וכוונת רש"י בביאור הגמרא הוא לאופן שבו ניתן היה לפקח את הנפש על ידי טרחא מרובה באופן אחר (עיין יד דוד שם), או במקרה שהאדם סיבב את הסכנה על עצמו דווקא (עיין מהר"ם שיק יו"ד סימן שמז).

¹ הגרש"ז דוחה את האפשרות לטעון שכל זה לגבי טומאת כהנים שהותרה לגמרי במקום מת מצוה, ובשונה מחילול שבת שלחלק מהדעות אינה אלא דחוייה בלבד, עיין שם.

על כל פנים, בהנחה שאכן אסור לאדם להציל את עצמו בממון חברו, טען הגרש"ז שיש חילוק ממשי בין החולה עצמו, שעליו להוציא ממון בכדי להציל את נפשו ולא לחלל את השבת, לבין אחרים שאינם חייבים לעשות כן, ומעיקר הדין אין עליהם חיוב להוציא ממון בכדי למנוע חילול שבת באופן שמותר מעיקר הדין.

דוגמא נוספת לדבר נמצאת בשו"ת זית רענן (חלק א או"ח הלכה ב סימן ב) שעסק בחולה עני שהרופאים הורו לשלחו למרכז רפואי מסויים שרק המומחים שם עשויים לרפאותו ואם לא יסע הוא בסכנה עצומה, וקבעו לו זמן לנסיעה שאם יתאחר כבר לא תהיה לו רפואה, ונמצא שחייב לנסוע בשבת. אך מספר הזית רענן, שבדרכו הגיע לקהילה יהודית, שהיתה לה אפשרות להשאיר אותו לנוח אצלם בשבת, ולשלוח אותו לאחר השבת בעגלה מהירה (הכרוכה בהוצאת ממון מצידם) כך שיוכל להגיע במועד ללא חילול שבת. הם לא עשו כן והניחו לו לנסוע בשבת במרכבה האיטית שלו, ובדיעבד שאלו האם נהגו שלא כשורה.

כותב הזית רענן, והאחרונים ומכללם הגרש"ז הביאו את דבריו: "ונראה לי דמצד עיקר הדין אין הדבר חובה כל כך, והעיקר בזה רק משום גמילת חסדים דמסתמא נפשו עגומה עליו, על קשות ימיו שבא לכלל זה וגם מצד קידוש השם, והטעם כיון שהחולה עובר בחילול שבת באונס גמור דפטור ומותר, הרי לא גרע מקטן אוכל איסורין דאין מצוין להפרישו, ועוד עדיף ממנו, דקטן מיהת עבירה קעביד". ראייה לדבריו הוא מביא מהדין של מת מצוה הנ"ל, ומסכם:

"ואף על גב שהוא עצמו מוטל עליו לעשות כל טצדקאי דמצי למיעבד וליתן כל אשר לו ולא יעבור, זהו משום דקמי שמיא גליא, דכל שאפשר לפדות עצמו מידי סכנת נפשות לא נכנס כלל בסוג אונסא לפוטרו מטעמא דאונס רחמנא פטריה, אבל היכא שקרהו מקרה בסכנת נפשות, ואין בידו לפדות את עצמו מחילול שבתות, אזי גם על אחרים אין הדבר חובה להפרישן ע"י הוצאה מרובה, רק מצד גמילות חסד וקידוש השם".

הקשר זה של גמילות חסד וקידוש השם נמצא בדברי כמה מהפוסקים המציינים זאת, וכפי שמביא בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ח סימן טו פרק יא) מדברי הדברי מלכיאל (חלק א או"ח סימן כח) העוסק בשאלה דומה לגבי מאכל איסור לחולה מסוכן, אם אחרים חייבים לתת לו דבר היתר כדי שלא יצטרך לאכול את דבר האיסור, וכותב במסקנתו שמעיקר הדין הדבר מותר, ורק מי שיראת ד' נגע בלבו ראוי לו להתנדב להצילו מאכילת איסור אבל אין חיוב על זה. כך גם הוא מביא מדברי הזית רענן הנ"ל.

כך גם היא המסקנא להלכה: בודאי ראוי לשכנים ומכרים לתמוך ולסייע ביד החולה ומשמשו שיוכלו לעסוק בצרכי רפואת החולה שיש בו סכנה ללא שיעברו על איסורים, ויש בדבר משום

גמילות חסד וקידוש השם. אך מעיקר הדין הכרעת הפוסקים היא שאין חובה מוחלטת בכך והשכן יכול להימנע מלעשות כן, מאחר שעצם המלאכה מותרת לחולה שיש בו סכנה. ודעת הרב עפשטיין היא, שחובתו של השכן להפסיד מממונו או להצטער עבור מטרה זו של מניעת חילול שבת למרות שמדובר בחולה מסוכן שאיסורי השבת נדחו מפני פיקוח נפש.